

PSZICHOSZOMATIKUS TÜNETEK ÉS BETEGSÉGEK A KÜLÖNBÖZŐ ÉLETPERIÓDUSOKBAN

DR. SZATMÁRI MARIANNA

Kulcsszavak: pszichoszomatika, egészség-dimenziók fejlődése, pszichoszomatikus tünetek/betegségek az élet folyamán

Fogalmak:

Pszichoszomatikusnak nevezünk minden olyan jelenséget, amelynél pszichés/lelki alapon jönnek létre testi tünetek, vagy betegségek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy lelki problémák testi megjelenéséről, azaz a lelki és testi egyensúly felborulásának tüneteiről van szó.

Az utóbbi évtizedekben az orvostudományon belül kialakult önálló kutatási ág – a pszichoszomatika – ezeket a jelenségeket kutatja. Az ősi orvostudomány, sőt a nyelvtudomány is felismerte a test és a lélek egységét, hiszen a magyar egészség szó, vagy a „hal” angol alaptóból kétfelé ágazó „whole” (egész) és „health” (egészség) is ezt fejezi ki; e felfogás újraéledése, a tudományba való beépülése azonban nagyon is újkeletű.

Pszichoszomatikus tüneteknek nevezzük mindazokat a testi panaszokat, tüneteket, amelyek létrejöttében lelki okok komoly szerepet játszanak, de amelyek még nem vezettek szervi (anatómiai, szövettani, endokrin, immunológiai stb.) elváltozásokhoz.

Pszichoszomatikus betegségnek azok a szervi elváltozások, amelyek létrejöttét lelki okok segítették elő, vagy váltották ki – lásd például a „stress Basedow”-ot, vagy a „stress diabetes”-t.

Egészség a WHO eredeti meghatározása szerint „a teljes testi, szellemi és szociális jólét állapota”. Bár ez a megfogalmazás tartalmazza a test, a psziché és a környezet szerepét, de az egészséget „állapot”-ként határozza meg, holott az egy dinamikusan változó folyamat, amely egyénenként, korcsoportonként, a kulturális szokásoknak megfelelően és még számtalan tényezőtől befolyásolva változik. A WHO definíció a három dimenziót – összefüggésüket mellőzve – egymástól elválasztja, holott az egészség ezek egyensúlyi helyzete, az adott körülmények között. Ennek az egyensúlynak fenntartásában, vagy felborulásában korcsoportonként más és

más dimenziók pozitív, vagy negatív irányú fejlődése játszik szerepet; végső soron azonban az egyiknek a hanyatlása egy másiknak a megfelelő fejlettségével kiegyensúlyozható, az egészség tehát helyreállítható.

A következő ábrán megkíséreltem összefoglalni, hogy hogyan alakul a három egészség-dimenzió fejlődése a különböző életperiódusokban.

Az újszülött-kortól a pubertásig a fejlődés párhuzamos, gyakorlatilag egyenletesen halad.

Az első labilis, és ezáltal veszélyeztetett korszak a pubertás. Ebben az életperiódusban eltérővé válik a dimenziók fejlődési sebessége, a pszichés és a pszichoszociális fejlődés robbanásszerűen felgyorsul, „kerteszezi” a szomatikust.

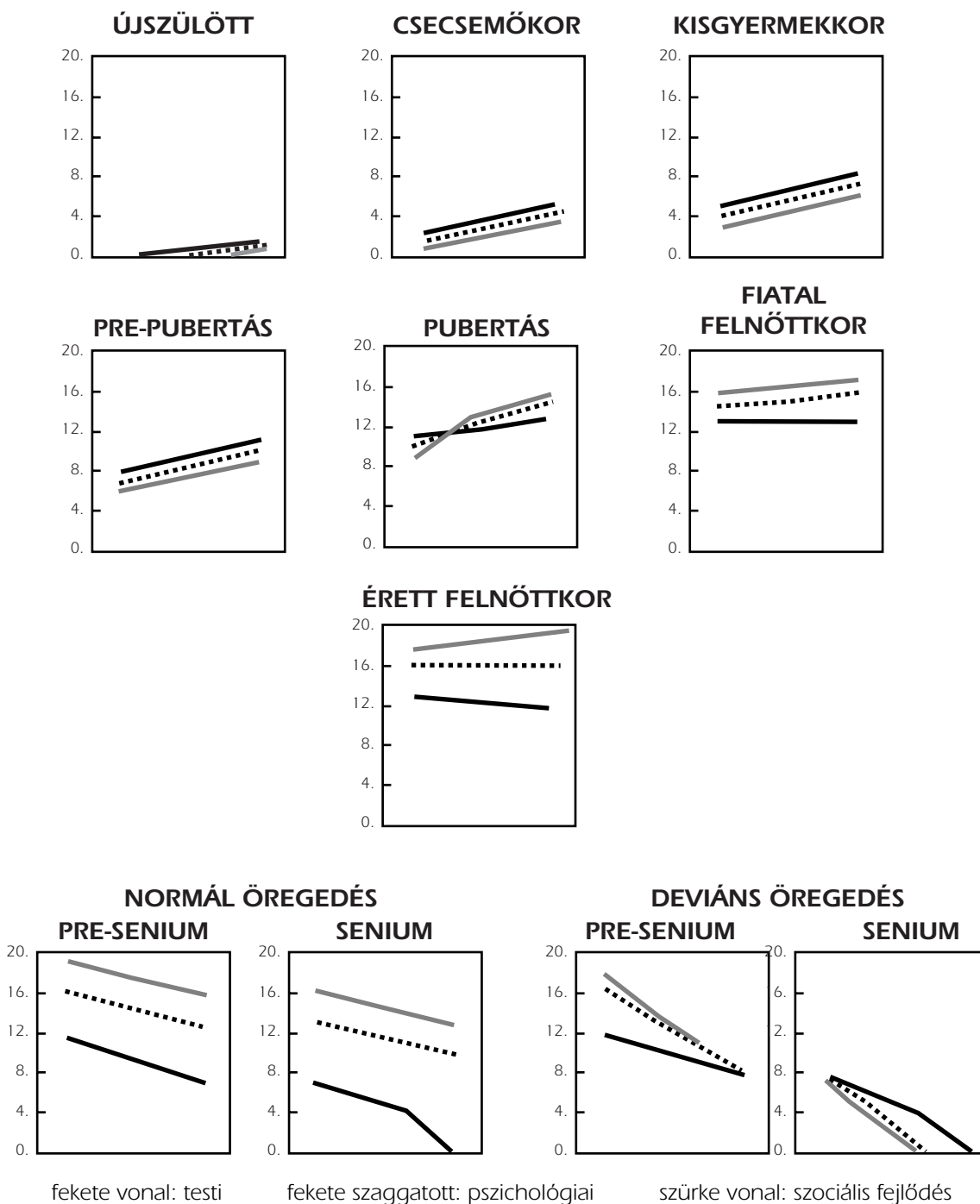
Ezután ismét kiegyensúlyozott fejlődési korszak, a fiatal felnőttkor következik, majd az érett felnőttkor, amelynek sajátossága, az addig elért fejlődés meghatározza az élet további folyamának minőségét.

Az érett felnőttkorban ugyanis a dimenziók irányja tér el egymástól: szociálisan pozitív a trend, az egyén ekkor, 40–60 éves kora között alakíthatja ki végleges helyét a társadalomban, a családban és a munkahelyen egyaránt. Ez ellen hat azonban a korral járó, kikerülhetetlenül megkezdődő szomatikus hanyatlás, tehát a két dimenzió fejlődési iránya mutat eltérést. Ha a személyiség, a harmadik dimenzió megfelelően érett ahhoz, hogy ezt a diszkrepanciát kompenzálni tudja, akkor az egyén tud élni pszichoszociális lehetőségeivel.

Ilyenkor a széniumban sem következik be jelentős hanyatlás e téren, a korral járó szomatikus elváltozásokat nem súlyosbítják pszichoszomatikus tényezők: az egyén végül előbb hal meg testileg, mint pszichésen és szociálisan (normális öregedés). Ha azonban a személyiségfejlődés nem volt olyan, hogy ezt a kiegyensúlyozó funkciót be tudja tölteni, akkor gyors pszichés és szociális hanyatlás következik be, amelyek egymást súlyosbítják, és végül az egyén előbb „hal meg” társadalmilag és pszichésen, mint testileg (deviáns öregedés).

A pszichoszomatikus tünetek, illetve betegségek –

A fejlődés sebessége iránya és aránya

épp úgy, mint a fentiekben tárgyalt „egészség” – a különböző életperiódusokra jellemző módon jelennek meg. Megismerésük nagyon fontos, hiszen csak ezáltal figyelhetünk fel a testi panaszok háttérében meghúzódó pszichés és pszichoszociális tényezőkre, amelyek lehetőség szerinti befolyásolásán keresztül hozzájárulhatunk a beteg egészségének, egyensúlyának helyreállításához, javításához. Természetesen nem lehet elég-

gé hangsúlyozni, hogy az alábbiakban leírt tünetek és betegségek esetén elengedhetetlen a szomatikus elváltozások keresése, csak ezek hiányában tekinthetjük a pszichés problémákat oki tényezőnek. Az is igaz azonban, hogy a felsorolt tünetek és betegségek provokálásában, súlyosításában pszichés problémáknak vitathatatlan szerepe van.

CSECSEMŐKOR

(4–5 hetes kortól 1 éves korig)

Csecsemőkorban inkább pszichoszomatikus tünetek jelentkeznek, amelyeket a testi-lelki-szociális egyensúly felborulásaként értékelhetünk, de már találkozhatunk ilyen jellegű betegségekkel is.

TÜNETEK

„Délutáni sírás”

A csecsemő minden ismert, vagy felismerhető ok nélkül délutánra nyugóssá, síróssá válik, a sírás jellege olyan, mint amikor fájdalma van. Ez az állapot azonnal megszűnik, ha az anya (gondozó) foglalkozik vele, szeretetteljes figyelemmel fordul felé. Általában ridegen, vagy elhanyagolónan kezelt csecsemőknél fordul elő.

Anorexia, Bulimia

A kóros étvágytalanság, vagy kóros étvágy, ha ritkán is, de már csecsemőkorban jelentkezhet a szeretet hiányának érzése, vagy ennek fordítottja, a túlzottan aggodalmaskodó „agyontörődés” pszichoszomatikus tüneteként. Ezek a tünetek azonban általában a későbbi életperiódusban jelentkeznek

BETEGSÉGEK

„8 hónapos kori ekcéma”

Ezt a bőrjelenséget a szakemberek általában döntően pszichoszomatikus tünetnek értékelik. Megfelelő kivizsgálás mellett, szervi ok (pl. allergia) kizárása esetén tájékozódni kell a családi környezetről, a csecsemővel való kapcsolatáról és szükség esetén családterápiát kell – „oki kezelésként” - javasolni

Asthma bronchiale

Nagyon ritkán, de már jelentkezhet csecsemőkorban is. Ilyenkor – épp úgy, mint a későbbi életperiódusokban – maga a kiváltó ok lehet nem lelki jellegű, de a rohamok kiváltásában nagyon nagy szerepet játszanak pszichés tényezők. Sokan az asztmás rohamot „sírás-pótló”-nak értékelik, ez azonban inkább a felnőttkorra vonatkozik, de rideg környezetben élő csecsemőknél, gyerekeknél sem kizárt ez a mechanizmus.

KISGYEREK-KOR

(1–5 éves kor)

TÜNETEK

Anorexia, bulimia

Lehet „hozott” tünetek a csecsemőkorból, de a kiváltó lelki okok tartóssá válása, vagy új problémák

jelentkezése esetén kisgyermekkorban is kialakulhatnak. A bulimia örömszerzési forrás keresésének is értékelhető.

Obstipáció

A tünet háttérében esetleg álló szomatikus okok (megacolon, fissura ani stb.) általában már csecsemőkorban kiderül, ezek hiányában a kialakuló obstipációt a szorongás, depresszió egyik tüneteként lehet értékelni.

Enuresis, enkopresis

A szobatisztasági problémák, ágyba-vizelés, csaknem minden esetben lelki okokra vezethetők vissza, ha azok két és fél, három éves koron túl is fennállnak. Ezt azért lényeges a szülővel/gondozókkal is tisztázni, mert ezekben az esetekben a szigor, szidás, büntetés nem javítja, hanem rontja a helyzetet. Meg kell kísérelni a háttérben álló pszichés problémát, ha kell gyermekpszichológus bevonásával tisztázni.

Hányás, regurgitáció

A feszültséget, szorongást kiváltó helyzetekben (pl. óvodába, vagy sport-tréningre menet) rendszeresen előforduló étel regurgitáció, vagy hányás egyértelműen pszichoszomatikus tünet. Ilyenkor célszerű a feszültség okát tisztázni, azonban számítani kell arra, hogy ez a reakció más hasonló helyzetekben megismétlődik.

Allopecia areolata

A 4–5 éves korban fellépő foltos kopaszság oka lehet allergia (amit pszichés tényezők mindig súlyosbítanak), vagy valamilyen fertőzés. Leggyakrabban azonban pszichoszomatikus tünetként értékelhető. A magyarázat az, hogy a galea aponeurotika amely szorosan tapad a koponyacsontra, tartós stressz esetén megfeszül, a hajhagymák vérellátása romlik és a haj az adott területen kihullik. Gyakran tapasztalható ez a tünet olyan családi légkörben élő gyerekeknél, amelyet a veszekedések, hullámzó, és így nehezen követhető hangulátváltások jellemeznek.

BETEGSÉGEK

Asthma bronchiale

Lehet a csecsemőkorból „hozott” betegség, de gyakoribb a fellépése ebben az életperiódusban. A pszichés tényezők szerepe azonos a csecsemőkornál leírtakkal.

Colitis

A hasmenéssel váltakozó székrekedés, az úgynevezett „neurogen colitis” nem ritkán már kisgyermekkorban jelentkezik. Ahogy a nevében is szerepel, háttérben tartós lelki problémák, általában a szülővel való kapcsolati zavarok szerepelnek. Családterápiával általában megelőzhető, hogy a colitis végig kísérje az

egyént az egész életén, illetve, hogy súlyosabb formái alakuljanak ki.

PRE-PUBERTÁS (6–11 éves kor)

TÜNETEK

Enuresis, obstipáció, hányás

Ezeket a pszichoszomatikus tüneteket a gyermek hozhatja a kisgyerekkorból, de új stressz-helyzetek (pl. iskola) hatására pre-pubertásban is kialakulhatnak. A teendő ugyanaz, mint kisgyerekkorban.

Tachycardia, collapsus, fejfájás

Ezek a tünetek gyakoriak, különösen akkor, ha a gyermek túl van terelve, illetve az elvárások a szülők/nevelők részéről, vagy önmagától nagyobbak, mint amit teljesíteni képes. Természetesen ilyen tünetek jelentkezése esetén is elsősorban ki kell zárni a szomatikus okokat, azonban, ha ilyen nincs, a szülő/nevelő, illetve a gyermek bevonásával a képességekkel és lehetőségekkel arányossá kell tenni a terhelést. Kellő beavatkozás hiányában a tüneteket a gyermek tovább viszi a pubertásba, sőt felnőtt korába is.

Növekedési zavar

Megfigyelések szerint, a gyermek növekedése szignifikánsan lelassulhat, vagy megállhat, ha pszichésen súlyosan megterhelő körülmények között él. Azt tapasztalták, hogy az ilyen fiatal növekedése megindul, ha normális, kiegyensúlyozott környezetbe helyezik át. A tünet nem gyakori, de gondolni kell a lehetőségére.

BETEGSÉGEK

Asthma bronchiale

Gyakrabban a csecsemőkorból, vagy a kisgyerekkorból „hozott” betegség, de felléphet ebben az életperiódusban is. A pszichés tényezők szerepe azonos a csecsemőkornál leírtakkal, de a rohamok „sírásótló” szerepe ebben a korban jelentősebbnek látszik.

Colitis

Ugyancsak lehet a kisgyerek-korból „hozott” betegség, ebben az esetben a tartósság miatt súlyosabbak és könnyebben rögzülnek a tünetek és nehezebben érhető el a pszichoterápia hatása.

PUBERTÁS

(12–18 ÉVES KOR)

Amint azt a bevezetőben már tárgyaltuk, ez a korszak egyike az egyensúly szempontjából

legveszélyeztetettebbeknek. A fejlődés egyenetlensége miatti labilitás következtében sok új tünet-képzésre és egyre súlyosabb pszichoszomatikus betegségek kialakulására is sor kerülhet.

TÜNETEK

Anorexia, bulimia

Mindkét, az étkezéssel összefüggő pszichoszomatikus tünet kialakulása tulajdonképp erre a korszakra jellemző. Indítékuk és kihatásuk azonban nem azonos.

Az anorexia általában fiatal lányoknál alakul ki, önbizalom hiány, a kor igényeinek (karcsúság, jó alak) való túlzott megfelelési vágy következtében. Veszélye az, hogy az étkezés elutasítása megfelelő beavatkozás nélkül végzetes kimenetelű is lehet, ezért figyelni kell a tünetekre és időben a megfelelő kezeléssel (szomatikus és pszichoterápiás) gondoskodni.

A bulimia inkább a fiuknál alakul ki, bár nem ritkán lányoknál is előfordul. A pubertáló fiatal örömszerzésének ez a módja kóros kövérséghez vezethet, annak további következményeivel.

Obesitas

A kóros kövérség lehet endokrin eredetű, azonban sokkal gyakrabban a már említett bulimia következménye. Kialakul egy circulus vitiosus, a gyermek örömszerzés céljából eszik, elhízik, a társai csúfolják, nem tud közösségi és sport programokban részt venni, izolálódik és még többet eszik. Ezt a kört csak megfelelő pszichoterápiával lehet áttörni.

Alkohol, dohányzás, drog

Sajnos ezek a szenvedélyek egyre fiatalabb korban jelentkeznek és már a pubertás végére szenvedélybetegséggé alakulhatnak. A fiatalok általában az izoláltság elkerülésére, csoporthoz való tartozás biztosítására, ritkábban örömszerzésre, tehát pszichoszociális céllal kezdik el a szerek használatát. Az egyéni terápia mellett nagyon fontos lenne más, egészséges csoportokhoz való tartozás és örömszerzés lehetőségének biztosítása, „felkínálása”.

BETEGSÉGEK

Colitis

Nagyon gyakran már az előző életperiódusokból „hozott” betegség, amely épp ezért krónikusnak tekinthető és nehezebben kezelhető.

Hypertonia

Az essentialis hypertonia már pubertás-korban jelentkezhet, ezért a vérnyomás ellenőrzése ennél a korosztálynál elengedhetetlen ahhoz, hogy a későbbi szövődményeket elkerülhessük.

Hyperthyreosis

Pubertás-kori kialakulása jellemző, bár nem kizárólagos. Az életperiódusra jellemző stresszek, kihívások

tartós feszültséghez, s végül hyperthyreosishoz vezethetnek. A pubertás-korban nem ritka, vegetatív labilitásnak értékelt tünetek mögött mindig keresni kell az esetleges hyperthyreosist.

Ulcus pepticum

Ez a betegség is jellemzően pubertás-korban jelentkezik először. Kiváltásában a pszichés terhelés mellett az életperiódusra jellemző rendszertelen és helytelen táplálkozás is jelentős szerepet játszik.

FIATAL FELNŐTT-KOR

(19–39 ÉVES KOR)

Ez a korszak a fejlődés szempontjából viszonylag nyugodt, egyenletes. Bár a korosztály sok stressznek van kitéve, de épp a dimenziók relatív egyensúlyának következtében kevés pszichoszomatikus tünet, vagy új betegség tapasztalható. A pubertásban már kialakult és tovább „hozott” tünetek, betegségek, megfelelő kezelés, beavatkozás hiányában természetesen ebben az életperiódusban is észlelhetők.

TÜNETEK

Alkohol, dohányzás, drog

Ezek a tünetek jelentkezhetnek fiatal felnőtt-korban, azonban manapság sajnos már inkább a pubertásból „hozott”-nak tekintendők.

BETEGSÉGEK

Colitis, hyperthyreosis, ulcus pepticum

A felsorolt betegségek kialakulása ritkábban esik a fiatal felnőtt korra, leggyakrabban diagnózis, vagy megfelelő kezelés hiányában a pubertás korból „hozott” kórképekről van szó. Mindenesetre nem ritkák a fiatal felnőtt korban sem, tehát panasz esetén gondolni kell rájuk.

Hypertonia

Nem ritka a magas vérnyomás betegség fiatal felnőtt korban való kialakulása, bár kezdete sok esetben észlelhető már a pubertás-korban. A hypertonia mindenképp kezelést és elsősorban gondozást igényel.

Epehólyag dyskinesia

A fiatal felnőtt nők jellegzetes pszichoszomatikus megbetegedése. Mivel nehezen befolyásolható és komolyabb panaszokat okozhat, csak kiváló orvos-beteg kapcsolat esetén lehet a tünetek valódi okát a beteggel megértetni.

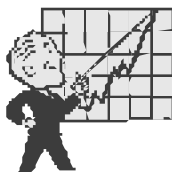
Colitis ulcerosa

Kialakulása ugyancsak jellegzetesen a fiatal felnőtt korra esik. Immun-betegségnek tekintik, azonban a pszichés tényezők szerepe vitathatatlan. Egy időben a

„gyenge apa – erős anya” gyermeke betegségének is tekintették. A shubok kiváltásában nemcsak az évszak (tavasz – ősz), hanem pszichés traumák is döntő szerepet játszanak. A gyógyszeres kezelés mellett mindenképp ajánlatos megfelelő pszichoterápia alkalmazása is.

Asthma bronchiale

Fiatal felnőtt-kori jelentkezése nem ritka. A rohamok már említett „sírás-pótló” jellege ebben az életperiódusban különösen jellemző. Kiváltásukban nagyon gyakran játszanak szerepet pszichés traumák, negatív pszichoszociális történések.

ÉRETT FELNŐTT-KOR

(40–59 ÉVES KOR)

Érdekes, hogy ebben az egészség-dimenziók fejlődése szempontjából szignifikáns életperiódusban viszonylag kevés, és inkább a gyermek-korra jellemző pszichoszomatikus tünet észlelhető; az újonnan kialakuló betegségek oka pedig szomatikus elváltozás, amelyet a pszichés problémák csak súlyosbítnak.

TÜNETEK

Vegetatív zavarok

Főként nőknél, a klimaktérium részjelenségeként lépnek fel vegetatív tünetek, veritékezés, tachycardia, palpitáció. Mindezek – ritkábban – lehetnek a férfiklimax kísérő jelenségei is. Tüneti kezeléssel az amúgy is nehéz korszak ilyen terhei csökkenthetők.

Migrain

A migrain jellegzetesen női panasz, férfiaknál sokkal ritkábban fordul elő. Kialakulásában, genetikus faktorok mellett – anya-lánya öröklődés – nagy szerepet játszanak pszichés és pszichoszociális tényezők, különösen a rohamok kiváltásánál.

Obstipáció

Az érett-felnőttkori obstipáció pszichés hátterére azért kell különösen felhívni a figyelmet, mert az a larvált depresszió egyik első tünete lehet.

Obesitas

A klimax körüli elhízás nagyon gyakori. Hormonális hatások mellett szerepet játszik benne az étkezési örömszerzés, amely épp úgy, mint gyermek és pubertás korban circulus vitiosushoz, csökkent önértékeléshez, társadalmi izolálódáshoz, s ezen keresztül újabb örömszerzési igényhez, tehát további hízáshoz vezethet. Megfelelő életvezetési tanácsadással, a beteg felvilágosításával ez a kóros kör áttörhető.

BETEGSÉGEK**Colitis, hyperthyreosis, ulcus pepticum, hypertonia**

Általában már az előző életperiódusokban kialakult, „hozott” betegségek, de kialakulásukra az érett felnőttkorban is számítani kell.

- **INFARCTUS MYOCARDII,**
- **DIABETES MELLITUS II. TÍPUS,**
- **ÍZÜLETI BETEGSÉGEK**

A felsorolt betegségeknél a pszichés tényezők nem tekinthetők kiváltó oknak, de jelentős szerepet játszanak a tünetek jelentkezésében, illetve súlyosbodásában.

PRE-SENIUM

(60–75 ÉVES KOR)

és **SENIUM**

(75 ÉV FELETT)

Úgy tűnik, hogy az élet vége felé közeledő korokban a pszichoszomatikus tünetek épp olyan szegényesek, mint az élet kezdetén, új betegségek fellépésével pedig nem kell számolnunk. Talán a testbeszéd, mint kommunikációs eszköz a csecsemőknél még nem fejlődött ki, az idős korra pedig visszafejlődik. A jelenség minden esetre további vizsgálatokat igényel.

TÜNETEK**Obstipáció**

Ez a tünet is általában „hozott” az előző életperiódusokból, azonban új fellépése esetén a senium korszakaiban sem feledkezhetünk el arról, hogy egy depresszió első tünete lehet.

Alvás-zavar

Az alvás-zavar csaknem minden idős ember panaszja. A mellett, hogy szokatlan számukra a csökkent alvási igény, a rövidebb alvás-szakasz sem mindig zavartalan. Az alvást segítő szerek alkalmazásánál figyelembe kell venni annak a veszélyét, hogy az idős ember éjszaka bódultan felkelve könnyen eleshet és combnyak-törést szenvedhet.

BETEGSÉGEK

Új betegség fellépésével ennél a korosztálynál már nagyon ritkán kell számolnunk, az észlelhető kórképek (hypertonia, diabetes mellitus, ízületi betegségek stb.) már a korábbi életperiódusokban alakulnak ki.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az egészség fogalma és a pszichoszomatikus tünetek, betegségek jelentkezése jellemző a különböző életperiódusokra. Ezt a tényt az egyén vizsgálata és kezelése folyamán szem előtt kell tartani a megfelelő eredmény elérése érdekében.

IRODALOM

1. Allport, G.W.: Pattern and growth in personality. New York: Holt Linehart and Winston, 1976. – 2. Amman, A.: Health is a relative

state: A plea for interdisciplinarity. Prague: XX. Symp of Social Gerontology, 1980. pp. 59-67. – 3. Andor, M., Szatmári, M.: Az általános orvostan sajátos kérdései. Budapest: Medicina, GYOK 186. 1978. – 4. Arnold, Cs.: Családorvoslás. Budapest: Medicina Könyvkiadó Rt. 1999. – 5. Baran, B., Bódi, M.: A fejfájás pszichoszomatikus megközelítése. = Családorvosi fórum, 1. 2003. 45-49. – 6. Bálint, M.: Az orvos, a betege és a betegség. Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság, 1990. – 7. Császár, Gy.: A háziorvos gyakorlati pszichoszomatikája a „kapcsolat terápia”. = Praxis, 2/2 1993, pp. 16-20. – 8. Ittész, L. et al.: A koszorúér betegség kialakulását elősegítő pszichológiai tényezők. = Psychiatria Hungarica, 13/2. 1998. pp. 169-180. – 9. Jago, J.D.: „Hal” – old word, new task. Reflection on the words „health” and „medical”. = Social Sciences and Medicine, 1. 1975. pp. 1-6. – 10. Kahn, J.: Human growth and the development of personality. London: Pergamon Ed. 1965. – 11. Lázár, V.: Relaxációs meseterápiával szerzett tapasztalataink pszichoszomatikus gyermekbetegeken. = Pediáter, 2/6. 1997. pp. 136-138. – 12. Lehóczky, P., Litavszky, Zs.: Az emésztőrendszer pszichoszomatikus betegségei. = Családorvosi fórum, 4. 2003. pp. 89-93. – 13. Levendel, L.: Pszichoszomatikus megközelítés az alkoholbetegek ellátásában. = Alkoholologia, 21/4. 1990. pp. 32-35. – 14. Litavszky, Zs., Lehóczky, P.: Cardiovascularis betegségek pszichés megközelítése. = Családorvosi fórum, 9. 2002. pp. 47-51. – 15. Luban-Plozza, B.: Der psychosomatisch Kranke in der Praxis. München: Lehmann Verlag, 1973. – 16. Newman, B., Newman, P.: Development through life – a psychological approach. Illionis: The Dorsey Press. 1975. – 17. Nüssel, E., Greve, S.: Das psychosoziale in der aerztlichen Praxis. = Der Praktische Arzt, 7. 1975. pp. 10-11. – 18. Papp, M., Udvarhelyi, P.: Mozgásszervi betegségek pszichoszomatikája: reumatoid arthritis, gerincbántalmak, fibromyalgia. = Családorvosi fórum, 10. 2002. pp. 56-59. – 19. Pető, Z.: Bálint-csoportok szerepe az általános orvosi továbbképzésben. = Medicus universalis, 23/1. 1990. pp. 13-14. – 20. Pikó, B., Pszichoszomatikus tünetek és a szubjektív egészségértékelés epidemiológiája középiskolások körében. = Orvosi Hetilap, 23/140. 1999. pp. 1297-1304. – 21. Resch, M., Sidó, Z. Obesitas a pszichoszomatikus tükör előtt: a bilimia nervosa, a depresszió és a személyiségzavarok előfordulási gyakorisága az obesek között. = Lege artis medicinae, 7/12., 1997. pp. 802-807. – 22. Rudisch, T. et al.: A pszichés eredetű, krónikus myogen fájdalmak diagnosztikája és terápiája EMG-scanning segítségével. = Lege artis medicinae, 8/6. 1998. 422-427. – 23. Sujtő, K.: Bőrgyógyászati pszichoszomatika. = Családorvosi fórum, 8. 2002. pp. 56-60. – 24. Schnell, E.: Bálint Mihály: az orvos gyógyszer. = Komplementer medicina, 3. 1999. pp. 14-18. – 25. Szabó, P., Túry, F.: A pszichoszomatikus táplálkozási zavarok szövődményei. = Orvosi Hetilap, 20/135. 1994. 1067-1072. – 26. Szatmári, M.: Az általános orvosi kutatás lehetőségei és korlátai. = Medicus Universalis, 4. 1975. pp. 175-179. – 27. Szatmári, M.: Jelentés az MTA „Öregedés komplex problémái” c. bizottsága részére. Kézirat, 1982. – 28. Szatmári, M.: Aging healthy. = Allgemeinmedizin International, 3. 1983. – 29. Szatmári, M.: Experiences with the International Classification of Diseases and emerging problems. In: International Conference on Health Statistics for the Year 2000. Budapest: WHO – KSH 1984. – 30. Szatmári, M.: A deviáns öregkor megelőzésének lehetőségei, az öregedés minőségét befolyásoló pszichés és pszichoszociális tényezők figyelembevételével. Kandidátusi értekezés. 1985. – 31. Tábit, S.: Az asztma pszichoszomatikája. = Komplementer medicina, 3. 1999. pp. 11-13. – 32. Túry, F.: Evészavarok: a pszichoszomatikus zavarok klasszikus formái. = Háziorvosi továbbképző szemle, 5/2. 2000. pp. 83-87. – 33. Túry, F.: Családtérápia pszichoszomatikus betegségekben. = Háziorvosi továbbképző szemle, 7/3. 2002. pp. 163-165. – 34. Uexküll, T. von: Integrierte Psychosomatische Medizin in Praxis und Klinik Stuttgart: Schattauer, 3. Aufl., 1994. – 35. Vizi, J., Novák, M.: Alvászavarok előfordulása szomatikus és pszichés betegségekben. = Háziorvosi továbbképző szemle, 2/3. 1998. pp. 83-88. – 36. Vogler, W.: Die Integration der Psychosomatik in die Allgemeinmedizin. = Allgemeinmedizin International, 4. 1973. pp. 240.